

**Negende internationale congres voor Neolatijnse Studiën,
Bari, 29 augustus/3 september 1994.**

Het Negende Internationale Congres van de Association for the Promotion of Neo-Latin Studies (IANLS) zal onder leiding van Prof. Francesco Tateo plaats vinden te Bari in Italië van 29 augustus tot 3 september 1994. Het congressthema is "Italian Humanism and its impact: continuations and transformations". Voorstellen voor een korte lezing rond dit thema, te houden in het Engels, Frans, Duits of Italiaans, kunnen door de leden worden ingediend bij de voorzitter van het organiserend comité:

Prof. M. de Nichilo
Dipartimento di Italianistica
Università di Bari
70121 Bari, Italië

Een samenvatting van de voorgestelde lezing op een daartoe bestemd formulier moet vòòr 31 maart 1993 worden ingestuurd. Leden die dit formulier, onderdeel van de *First Circular for Triennium 1991-4* van het uitvoerend comité, nog niet hebben ontvangen, of zij die lid wensen te worden, kunnen deze bescheiden aanvragen bij de secretaris van de Association:

Mr. R.P.H. Green
Department of Latin
University of St. Andrews
St. Andrews, Fife, KY 16 9LS, U.K.

Nederlandse leden kunnen hun contributie over het triennium 1991-1994 ten bedrage van fl. 50,- (studenten, aio's en oio's fl. 25,-) voldoen op het hier volgende gironummer:

1229173 t.n.v.
C.L. Heesakkers -inz rek ianls-
Berlagestraat 19
2321 EK Leiden

**Lezingen, gehouden tijdens de studiedag van het Neolatinisten-
verband (Groningen, 25 september 1992).**

1. F. Akkerman, *Het Groningse godsdienstgesprek van 1523*

De tekst die voorgeeft het verslag te bevatten van een dispuut tussen de Dominicanen en de clerici van de Martinikerk in Groningen, gehouden op 12 maart 1523, is geenszins onbekend of veronachtzaamd. Hij is maar liefst vijf maal gedrukt, en ook in recent werk wordt het boekje nog als belangrijk gezien. De controversen over het werkje bewegen zich rondom vragen als: is de tekst een pure humanistische fictie om de Dominicanen te plagen, of een traditioneel schooldispuut zonder al te serieus bedoelde inhoud, of het verslag van een werkelijk gehouden gesprek over de godsdienst, waarin de invloed van Luther en Erasmus merkbaar is? En wie is de auteur?

De tekst bestaat uit een dedicatiebrief, die zeer expliciet de evangelische bedoeling van het geschrift duidelijk

maakt, vervolgens een reeks stellingen, opgesteld door de Dominicanen, en dan de bezwaren van de stadsgeestelijken, onder wie de rector van de Latijnse school, Nicolaas Lesdorp. Alle personen worden met name genoemd en zijn historisch. De stellingen en het hele dispuut draaien om het vraagstuk van de macht van de paus, van de keizer en van de kerk (dat is de hele 'gemeente', met inbegrip van de leken). Punten die aan de orde komen, zoals de evangelische vrijheid, kettervervolgingen, oorlog en vrede, dispensatie van geloften, eden en gebeden, de positie van de oude concilies en van kerkelijke gebruiken, waren in die tijd zeker actueel. Veel wordt in een traditioneel kerkelijk kader geplaatst, gekoppeld aan het konings- en priesterschap van Christus, de leer van de twee zwaarden enz., maar dat kan het radicaal-evangelische standpunt van de stadsgeestelijken niet verhullen. Het stuk lijkt toch niet op een fictieve parodie, zoals Erasmus of Gerard Listrius die kon schrijven of zoals die in de *Epistolae obscurorum virorum* voorkomt. Daarvoor is de toon te serieus. Ik geloof dus in de echtheid van het dispuut. Er is een beetje spot en enig sarcasme, maar die waaien snel weer over. De toon is beslist en overtuigd, maar voor de tijd niet bijzonder hard of bijterig. Een paar maal prijst de prior van de predikheren de argumenten van zijn tegenstanders. Aan het eind nodigt hij alle deelnemers uit voor een maaltijd, die door literaire kout zal worden veraangenaamd. De verdediging van de Dominicanen is zwak en summier. Van de macht van de paus blijft niet veel over: zolang hij de pure eenvoud van het evangelie predikt, mag hij het Woord verkondigen, maar voor de rest is alles een zaak van de keizer of de kerk, waarvan de paus niet het hoofd, maar een lidmaat is. Kettters mogen nooit gedood worden, op zijn allerergst geëxcommuniceerd, en dan niet door de paus of de keizer, maar door de gemeente. Eerst moet men ze met 'tolerantia' terechtwijzen. Er wordt een strak pacifisme beleden. De macht van de keizer wordt als *publica potestas* geaccepteerd, maar verschuldigd zijn wij, in opperste evangelische vrijheid, ook aan hem niets anders dan christelijke liefde, evenals hij aan ons. De bevoegdheid van de pastor van Groningen om voor de belangen van zijn onderdanen op te komen gaat wel zo ver, dat hij het recht heeft van alle gebruiken die de paus heeft afgekondigd, zoals feesten, te dispensereren.

De thematische beperking van het dispuut is door de stellingen van de Dominicanen gegeven, maar lijkt mij door beide partijen van te voren afgesproken: er wordt bijvoorbeeld niet gesproken over de eucharistie, over de betekenis van het geloof, over de biecht, de doop, over de heiligen, de priesters, de kloosters, de bedevaarten enz. Er is duidelijk invloed van de teksten van Erasmus, maar zijn naam wordt niet genoemd, evenmin als die van Luther, wiens geschriften en standpunten natuurlijk wel bekend waren. De enige controversiële tijdgenoot die genoemd en geprezen, resp. gelaakt wordt, is Reuchlin (gest. 1522).

De stadsclerus van Groningen stond via de machtige *persona personatus* Wilhelmus Frederici in contact met Erasmus en was evangelisch gezind; dat blijkt ook duidelijk uit een brief van Erasmus aan Frederici van 13-4-1521 (Allen, nr. 1200); men kende ook Gerard Listrius in Zwolle goed; Goswinus van Halen

correspondeerde met Melanchthon. Juist in de vroege jaren '20 werd in Zwolle het werk van Wessel Gansfort uitgegeven, die de sympathie van Luther wekte. Men was zeker goed op de hoogte van wat er elders gaande was. Maar de situatie in Groningen was een andere dan elders in de Nederlanden. Groningen behoorde nog niet tot het rijk van Karel V, er was geen inquisitie; de bisschoppen van Utrecht en Münster, die stad en land van Groningen in hun diocees hadden, woonden ver weg. De stadsclerus had via Frederici een machtige stem in het stadsbestuur. Dat maakt de verhouding tussen de traditionele tegenstanders (stadsclerus en Dominicanen) tot een geheel andere dan elders. Zodoende draagt de 'evangelische' partij een veel grotere verantwoordelijkheid dan de eenlingen of kleine groepjes hervormingsgezinden, die elders actief waren. Het hele dispuut lijkt mij in vrij sterke mate ook een stadspolitiek document.

Voorts was er in Groningen een sterke intellectuele en intellectualistische traditie sinds de tijd van de Aduarder Academie, waar al vanaf 1469 of eerder discussies over kerk, geleerdheid en godsdienst plaats vonden. Ook van Agricola en Gansfort is bekend dat zij gesprekken voerden over kerkelijke en geloofszaken. Erasmus vermeldt in zijn bovengenoemde brief dat Frederici deze gesprekken ook tijdens de maaltijd met de Dominicanen voerde. Daarmee staat het dispuut dus in een locale, 'progressieve' traditie die ook tot ver na 1523 doorwerkt. Immers ook na Frederici (gest. 1527) hebben diens zoon Hieronymus, en Regnerus Praedinius, de nieuwe rector van de Latijnse school vanaf ca. 1529, en ook nog iemand als Herman Abering, een van de deelnemers aan het dispuut, de geestelijke en bestuurlijke zaken in Groningen krachtig beïnvloed. Het valt ook op dat er weinig 'volkse' tonen uit de tekst van de *Disputatio* opklinken. Het gesprek is ook zeker in het Latijn gehouden. Het Latijn van de *Disputatio* schuwt kerkelijk en scholastiek jargon niet, zoals ook past in wat nadrukkelijk een *disputatio scholastica* genoemd wordt. Goswinus van Halen komt niet in aanmerking als auteur, want die is niet universitair geschoold, terwijl het stuk nu juist riekt naar de filosofische disputen in de theologische en artes-faculteiten. Men moet dus dunkt me toch wel vooral denken aan één van de stadsclerici als auteur, en dan komt op grond van de inhoudelijke gelijkheid van toon en ideologie van de dedicatiebrief en de bijdrage van Timmermannus aan de discussie, vooral deze in aanmerking. Deze veronderstelling was ook al geuit door D. Grosheide en heeft als twijfelachtig voordeel dat zij niet falsifieerbaar is, omdat wij van deze man verder niets aan tekst over hebben. Er zal nog heel wat filologisch werk nodig zijn om de onderlinge relaties van de vroege vernieuwingsgeschriften vast te stellen, waarbij ook de talloze plaatsen uit de bijbel en de kerkvaders die in de *Disputatio* worden aangehaald, een rol mogen spelen.

2. A.H. van der Laan, *Latijnse brieven in het Van Ewsum-archief in Groningen*

In het Rijksarchief te Groningen is een groot corpus van ongeveer 1350 brieven in diverse talen bewaard gebleven,